

DİN PSİKOLOJİSİ*

Richard L. GORSUCH**
Çev. Yrd.Doç.Dr. Ali KUŞAT***

Bu makale, "Annual Review of Psychology" dergisinde yayınlanan, Din Psikolojisi ile ilgili ilk olması sebebiyle, birinci bölümü Din Psikolojisinin genel psikoloji içerisinde ortaya çıkış ve iniş sürecini, ona olan ilgisizliği ve son yıllarda ise ona olan ilginin canlanmasını içerir. Ona olan bu ilginin artması onda birtakım değişikliklerin meydana gelmesine neden olduğunu söylemek mümkündür.

Psikolojinin diğer alanlarında din ile ilgili araştırmalar ve bununla ilgili örnekler ikinci bölümde anlatılmaktadır. Din konusunda odaklanan mistisizm, dînî gelişme, dinin önyargı (prejudice) ile ilişkisi, psikopatoloji gibi alanlar da bu makalenin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmanın son bölümünde ise dînî alandaki araştırmaların psikoloji disiplinleriyle nasıl bağdaştırılabileceği yer almaktadır.¹

1-DİN PSİKOLOJİSİNİN GELİŞME SAFHALARI

Tarihçesi

Amerikan psikolojisinin "founding parents" (aile kurumu) Din Psikolojisiyle yakından ilgilenmeye başlamasından sonra W. James'in *The Varieties of Religious Experience*'si (James 1902) yaygın bir öneme haiz

* Bu makale Richard L. Gorsuch tarafından Annual Review of Psychology, 1988, 39, 201-221'de yayımlanmış makaledir.

** Psikoloji bölümü öğretim üyesi, Graduate School of Psychology, Fuller Theological Seminary, Pasadena, California 91101.

*** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1- Ben Burada şu anda prensip olarak İngilizce yazılmış Hristiyan Protestanizmi ile ilgili olan din psikoloji araştırmalarını değerlendirmeye alıyorum. Bundan dolayı da bu tartışmada "Hristiyanlık" kelimesinin yerine "din" kelimesi kullanılacaktır. Psikoloji bir toplumda cari olan prensipleri diğer toplumlara da genellemek ister. Fakat bu o kadar da gerekli değildir. Hristiyan protestanlığının içe dönük olarak yaşanması ile tamamen farklı başka dini normların içten yaşanması arasında bir benzerlik olabilir. Diğer kültürlerden gelen psikolog ve antropologlar (e.g. Heelas 1985), Amerikan protestanizm psikolojisi ile diğer dinler psikolojisi arasında ayrıncı bir araç ve farklı dinler arasında genellenebilecek sonuçların ortaya konmasında bize yardımcı olabilirler.

hale geldi. İlk ortaya çıktığından şu ana kadar klasik bir bilgi hazinesi olan bu kitap, hala yaygın şekilde okunmaktadır (Gorsuch & Spilka, 1987). Hatta bu sıralarda Stanley Hall de din fenomeniyle ilgilenmeye başladı. Hall psikolojide ilk doktora yapan kişi ve Amerikan psikoloji Derneğinin ilk başkanı olmasının yanında, 1915 yılına kadar devam eden Dinsel Psikoloji Dergisini de kuran kişidir. Hall'in dinle iç içe olması "The moral and religious training of children and adolescents", (Çocuk ve Delikanlıların Ahlakî ve Dînî Eğitimleri) (Hall 1981) adlı makalesinde de açıkça görülür.

Bu dönemde basılmış birçok araştırmalara da rastlanır. Starbuck (1899) ve Lauba (1912) gibi araştırmacılar binlerce kişiyi içerisine olan geniş çapta araştırmalar yaptılar. Bu esnada Hall'in kurduğu dergi kapandı. Din Psikolojisi bir on yıl daha aktif bir alan olarak devam etti. Fakat 1930'dan 1960'a kadar Din Psikolojisi sönük bir dönem geçirdi.

1959'da, "Review of Religious Research" (Dînî Araştırmalar) Dergisi Dini Araştırma Derneği tarafından yayınına başladı. Bu "Dergi" presip olarak ampirik araştırmaları yayınladı ve uygulamalı araştırmalar yaptırmak için dînî organizasyonlarda çalışan araştırmacıları destekledi. 1961'de ise - genellikle sosyolog az sayıda da psikologlardan oluşan - "Society for the Scientific Study of Religion" derneği "Journal for the Scientific Study of Religion" dergisini çıkartmaya başladı ve bu dergi bilimsel dînî araştırmalar alanında mümeyyiz bir dergi olarak yayın hayatına hala devam etmektedir.

Bu dergilerin kurulduğu sıralarda, genel psikolojik dergilerde, Din Psikolojisi ile ilgili makaleler nadir olarak görülmekteydi. Bu yeni derneklerin kurulması için bir sebep oldu. "Division 36 of APA" nın kurulmasıyla birlikte psikologlar dînî olaylarla ilgilenmeye başladılar. Böylelikle Din Psikolojisi olgunlaşmaya yüz tuttu. Şu anda, kendi komşu disiplinler arasında sayılır bir yere sahiptir.

Şu anda Din Psikolojisi içerisinde çağdaş bir aktivite vardır. Bu aktivite geniş bir bibliyografya da üretti (Capps, 1976; Summerlin, 1980; Vande Kemp, 1984). Din Psikolojisi hakkındaki bu geniş literatür, Argyle & Beit-Hallahmi (1975); Batson & Ventis, (1982) ve Spilka (1985a)'da bulunabilir. Meadow & Kahoe (1984) ve Paloutzian (1983) daha çok giriş niteliğindedir. "Advances in the Psychology of Religion" (Brown, 1985) da bu alanda devam eden aktiviteyi gösteren önemli bir kaynaktır.

Şu son dönemlerde devam eden faaliyetler, Din Psikolojisinin genel psikolojiye çok iyi bir şekilde entegre olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Ruble (1985)'nin söylediği gibi, Din Psikolojisiyle ilgili ilk kaynaklar genellikle dînin varlığını yok saymaktaydılar. Din sözkonusu olduğunda, ele alış tarzları genellikle çok yüzeysel olmakta dînin ampirik çalışmalarla ilişkisi

üzerinde nadiren durulmaktaydı. Aşağıda belirtildiği gibi, çoğu material hem dînin diğer psikoloji alanlarıyla ilişkisini, hem de sadece dîni çalışmalarını içersine alır.

Din Psikolojisinin Çöküşü ve Yeniden Doğuşuyla İlgili Teoriler

Amerikan psikolojisi kurulduğundan beri sürekli olarak gelişti. Fakat, Din Psikolojisi gelişmedi. Bu psikolojik alanla ilgili farklı problem nedir? Onun efsanevî tarihi, halihazırdaki psikoloji sayesinde, uygun dîni çalışmalarını anlamak için yardımcı olabilir mi?

Bilimsel Uzaklık (Distance) Hipotezi

Bu hipotez, prensip olarak niçin sosyal bilimciler, tabiat ve fizik alanında çalışanlardan daha az dindardır? sorusunu açıklamak için soruldu (Beit-Hallahmi 1977). İleri sürülmektedir ki, sosyal bilimcilerdeki toplumu objektif olarak araştırma düşüncesi, bu araştırmacılar arasında hem dîni normlara ve hem de dinle ilgili toplumsal çalışmalara karşı bir tarafsızlık doğurur. Böylece, dîni çalışmalar alanındaki ilginin gerilemesi, meşhur psikologların kendilerini dîni fenomenlerden uzaklaştırmasından ileri gelmektedir. Bu hipotez Din Psikolojisindeki gerileme için söz konusu olabilir fakat bu alanın tekrar canlanması hususunda dikkate alınmaz.

Kişisel Alaka Hipotezi

Bu hipotez şu gerçekten hareket etmektedir ki psikologlar kişisel olarak fizik bilimcileri gibi diğer akademisyenlerden dine daha az ilgi duyarlar (Beit-Hallahmi, 1977). Çünkü psikologlar dini kendileri ve toplum hayatı için önemsiz bulurlar. Böyle olunca o zaman dîni konular üzerinde çalışmak bir zaman kaybı gibi görünmektedir.

Bu hipotezin daha ileri değerlendirmesi göstermektedir ki, dine ilgisiz kişiler psikolojiyi insanlara yardım etme yolu olarak seçmektedirler. Fakat dindar kimseler de aynı amaçla ilahiyat veya kilise papazlığı alanlarına yöneldiler. Böylece, kendilerini psikolojik alandan soyutladılar. Bu gibi ferdi seçimler Din Psikolojinin gerilemesi sürecinde de olmuştur. Bu süreç, 1950'lerden sonra vuku bulan, bu alandaki yeniden canlanışın başlangıcını da açıklar. Bu on yıllık süre içerisinde din, ABD'de daha iyi bir konuma geldi ve Din Psikolojisi, 1960'lardan bu güne kadar, diğer din alanındaki genel çalışma grupları bir gerileme içerisinde olmasına rağmen, gelişmesine devam etti.

Geri İtme Hipotezi

Psikoloji ile Katolik'lik arasındaki ilişkiyi inceleyen Sexton (1986), birçok Katolik liderin psikolojiye karşı negatif bir tutum içerisinde olduğunu gördü. Muhtemeldir ki bu gibi "ters tepki" Protestanlıkta da meydana geldi. Bu dindar kimseler, *insan gelişmesini ve onun çevreyle olan ilişkisini genelde dîni bir konu gibi algıladılar* ve yeni psikoloji bilimini kendi alanlarına müdahale olarak gördüler. Buna benzer düşünceler dindar kimselerin, daha önceki teoride de anlatıldığı gibi, psikoloji alanından çekilmelerine sebep oldu. Buna rağmen, Din Psikolojisinin gerilemesi ve yeniden doğuşunun izahında "ters tepki" hipotezi öncekine göre daha mantıkîdir. Bu durum göstermektedir ki, bazı katolik ve protestanlar kendi kendilerine psikolog oldular ve dîni liderlikle içiçe girdiler, çünkü bu liderlik şuna sebep olmaktadır ki psikolojiden gelecek tehdit onu inkardan gelecek tehditten daha da büyük değildi. Böylece Din Psikolojisine olan ilginin yeniden artması, dîni liderlerin psikolojiyle yakınlaştıkça ona karşı tepkinin azalmasından kaynaklanmış olabilir. Bu ilginin yeniden doğuşu, katolik bir organizasyon olan APA'nın Division,36 ve Fuller İlahiyat Seminerinde Psikoloji Lisans Okulunun kurulmasına imkan sağlamıştır.

Psikolojinin Olgunluk Çağına Girmesi

Psikoloji içerisinde benzer bazı alanlar Din Psikolojisiyle hemen hemen aynı zamanda gerileme ve yeniden ilerlemeyi tecrübe ettiler. Bilişsel psikolojisinin (Cognitive Psychology) süreci de Din Psikolojisiyle paralellik gösterdi. Başka yerlerde de (Gorsuch, 1986) belirttiğim gibi, her iki alanda devam eden bu süreç, psikolojinin ayrı bir disiplin dalı haline gelmesi hususunda önemli bir konuma sahiptir.

Bir bilim dalı olarak psikolojinin olgunlaşma hipotezi göstermektedir ki, birinci dünya savaşından ikinci dünya savaşına kadar olan sürede psikologlar hem Din Psikolojisi hem de bilişsel psikolojisinden yüz çevirdiler. Çünkü bu her iki psikoloji de felsefeden ayrılıyorlardı. Bu sürede, felsefeye yakın olan konuların çalışılması, psikolojiye kendi bağımsız bilim dalını kurmada yardımcı olunması için, teşvik edilmedi. Böylece psikoloji zihin ve ruh alanından davranış alanına kaydı. Fakat, 1960'lara kadar, psikoloji bir bilim dalı olarak kurulup psikologlar eğitildikten sonra psikolojinin sınırlarının komşu felsefeye yakın ilim dallarına karşı savunulması gerekli görülmedi. Zihin aktivitelerinin dikkate değer bulunması - bilişsel ve Din Psikolojisini içerisinde alarak- tekrar hoşgörüle bakılan bir alan haline geldi ve her ikisi de yeniden gelişti.

Din Psikolojisinin talihinin değişmesiyle ilgili bu hipotezler, psikologların özel ilgilerine dayanır. Mesela, kişisel ilgi (personal relevance) teorisi ve

olgunluk kazanma teorisi her ikisi de işaret etmektedir ki psikologlar, kendilerine has kişisel sebeplerle çoğu kez dine fazla ilgi göstermemişlerdir. Pek dindar olmayan psikologların diğer insanların dinleriyle niçin ilgilenmediklerinin sebebi ise, belki de elde edecekleri bulguların kendi özel ilgilenmeyişlerini tehdit edebilir korkusuyla olabilir. Bu ikinci teori işaret etmektedir ki, bu psikologlar kendilerinin bir bilim adamı değil de, filozof olarak anlaşılmasına yol açmaması için psikolojinin alanını daralttılar [yani dinle ilgilenmediler]. Eğer bu gibi kişisel dinamikler psikolojiyle dinin ilişkisini etkilerse, o zaman bu durumda, Din Psikolojisinde bazı problemlerin, psikologların dünya görüşünden kaynaklanabileceğine işaret eder ki bu noktaya tekrar döneceğim.

Din Önemli Bir Psikolojik Değişken midir?

Psikoloji, dini kendi alanının dışarısında tutarak alanını daraltmasıyla birlikte, son analizlerin dinin temel araştırma alanına girmeye değer bir değişken olması ile ilgili delil bulup bulmadığını sormak yerinde olur. Dinle psikolojinin bazı konuları arasındaki ilişkileri karşılaştıran yazılar da mevcuttur (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Spilka, 1985a). Geçen 50 yıl içerisinde, davranışçı psikoloji akımını takip ederek, bu yazılar, ya davranışla ilgili tutumları veya sadece davranışı içerdiler. Mesela, dinin, kanun dışı uyuşturucu kullanımı, ön yargılı tutumlar ve evlilik dışı ilişkilerle sıkı ilişkisi olduğu yapılan araştırmalarla ortaya çıktı. Bu gibi alanlarda psikolojik analizler, eğer kişilerin dindarlıklarını ve bunun davranışa olan etkisini de dikkate almazsa yetersiz kalır.

Şurası bir gerçektir ki, din insanın yaşamında önemli bir faktördür ve konularının psikolojiden ziyade sosyolojinin alanına girdiği de tartışılabilir. Dînî kurumlar din sosyolojisinin önemli bir araştırma alanıdır. Fakat din, sadece sosyolojiyle ilgilidir demek dînî inancın içe dönük etkisini, tutumları ve dindar kişinin diğer karakterlerini inkar etmek olur. Bu gibi özel karakterler psikolojik analizlerin bir parçası olmak zorundadır. Elbetteki sosyolojik analizler, niçin muayyen inançlar, tutumlar, değerler ve pratikler muayyen insanlarda, kültür ve tarihteki muayyen noktalarda bulunmaktadır, konusunda yardım edebilir, fakat onlar [dinin ferdin hayatında yaşanması] öncelikle ferdin hayat sahası içerisinde ve psikolojik yönlü bulgulardır.

Belki de dinin insan yaşamındaki önemini göstermek gerekli değildir. Psikoloji bir bilimdir ve onun genel sahası içerisindeki herhangi bir alanı araştırma yapma yetkisine sahiptir. Bu gibi araştırmaların sonuçları duruma ve araştırma doğrultusuna göre uzun yıllar sonra da olsa kendisini gösteremeyebilir fakat unutmamak gerekir ki, dinle ilgili bilgi, psikolojik temelli diğer bilgiler kadar değerli değildir.

2- DİĞER PSİKOLOJİK ALANLARDA DİNLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Din bir araştırmanın ana noktası olmamasına rağmen, birçok sebepten dolayı bir faktör olarak bir araştırmaya dahil edilebilir. Mesela, din bir ana teoriyi test etmek için veri toplanacak kolay bir alan olabilir. Başka bir deyişle din, yaş ve sosyal sınıf gibi "temel değişkenler" den biri olarak ele alınabilir. Bu bölüm, dini bu tarzda içerisine alan farklı psikolojik alanlardaki araştırmalara değinecektir.

Dinle ilgili olarak genel psikolojik literatürü tanıtmak zordur. Çalışmalar çoğu kez, dini genel sistemin içerisine koymadan temel olmayan nokta olarak ele almakta ve, din temel nokta olarak ele alınmadığından beri, nadiren aynı alandaki veya dîni temelli referans niteliğindeki çalışmalar iktibas araştırma yoluyla elde edilebilir.

Bu husustaki zorluklar yapmış olduğum tanıtımda da görülebilir (Gorsch & Butler, 1976). "Suistimal" hakkında makalelerin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak, araştırmalar indeksini ve iktibasları çıkardık. Bu makalelerin sonucunu tartışacak olursak, suistimalde çoğu kez etkin ve anlamlı faktör din idi. Fakat bu çalışmalar din konusu altında indexlenmediği için dîni alanda araştırma yapan hiç bir kimse de bunları bulamadı.

Böylece, kesin fikirli olma yerine, bu bölüm sadece bir denemedir. Bu bölüm dinin bir değişken olarak yer aldığı sosyal psikolojik literatürü not etmiştir. Belki de bu makale, olabilecek şeyleri ve diğer alanlardaki problemleri ortaya koyacaktır.

Tutum ve Davranış

Dîni değişkenler, tutumlar konusunda temel araştırmalar için kullanılmaktadır. Thurstone kendi "equal -appearing -intervals" metodunu dinle birlikte araştırdı. Bu, Thurstone ve Chave (1929) tarafından, dinin bir çok yönünü içerisine olması için geliştirmiş bir tutum ölçeği setidir (ki gerçekten son yıllarda ihmal edilmiştir). Bu temel tutumların araştırılmasına dîni de dahil etme geleneği Fishbein ve Ajzen (1974) tarafından takip edildi. Bu çalışma farklı metodlarla geliştirilmiş dîni tutum ölçeğini kullandı. Thurstone "equal-appearing interval", Likert "summative scaling", Osgood "semantic differential technique", "Guttman scaling" ve "self-rating" ölçekleri gibi. Bütün bu tekniklerin en yüksek noktada birbirleriyle iyi bir korrelasyonları oldu. Böylece, farklı ölçekler aynı sonucu verdi. Din Psikolojisi açısından sonuçlardan birisi şudur ki, bizim, iyi metodlarla hazırlanmış bu tutum ölçeklerinden hangisinin kullanılması hususunda bir sıkıntımız yoktur. Daha

ileri bir sonuç olarak, aşağıda verilen Din Psikolojisi literatüründe belirtildiği gibi dini ölçmek için tek bir ferdi değerlendirme (self-rating) ölçeği dînî tutumu ölçebileceği gibi, geleneksel çoğulcu bir değerlendirme (çok-madde) tutum ölçeği de bu ölçmeyi yapabilir.

Din, Fishbein & Ajzen (1974) tarafından, sosyal psikoloji için önemli bir konu olduğu belirtilmek için kullanıldı. En azından da Hartshorne & May (1979)'den beri bilinmektedir ki, tutumlar bile ferdi davranışlarla ancak .2-.3 oranında korrelasyon gösterdi. Bu da sadece davranışlarla ilgilendiğinden dolayı sosyal psikoloji için olumsuz bir gelişmedir. Fishbein & Ajzen (1974)'in çalışması dînî davranışlarla tutumların arasındaki sıkı ilişkiye götüren bir araştırma olarak tanınır. Onlar (Fishbein ve Ajzen) 100 kişisel dînî davranış raporu ve hem de dînî tutum ölçeği elde ettiler. Dînî tutum ölçeğini ferdi davranışlarla karşılaştırdıklarında korrelasyon 0.14⁴ idi, fakat dînî tutum ölçeğini 100 kişisel dînî raporla karşılaştırdıklarında korrelasyon 0.64 çıktı ki bu değer hemen hemen ölçeğin güvenilirliği kadar yüksek bir değerdir. Dînî tutum ölçekleri bazan bir durumdaki tek bir davranış hakkındadır. Daha ziyade bu ölçekler, toplu bir dînî davranışa karşı toplu tutumu ölçerler. Böylece, bu ölçekler toplu dînî davranışları daha önceden tahmin ederler. Fishbein ve arkadaşları daha sonra tabi olarak bu söylenenleri isbat yoluna gittiler, yani şöyle söylenirse ki kişinin özel bir durumdaki ferdi davranışını önceden bilebilmek için onun o konudaki tutumuna ihtiyaç vardır. Bu tutum, davranışla onun zamanı ve diğer durumları ile tutarlılık arzeder. Bu çalışmalarda dini kullanmamakla birlikte onlar buna rağmen prensibi açıkça gösterdiler. Birçok davranış önceden tahmin edebilmek için, birisi, bütün davranışları önceden tahmin edecek bir tutum ve benzeri ölçeklere ihtiyacı vardır. Sadece özel durumdaki tek bir davranış tahmin edebilmek için daha spesifik ölçede ihtiyaç vardır. Toplu davranıştan daha özel olana gitmeyi bilmemekle birlikte, dînî tutum değer veya davranış içeren çağdaş çalışmaların hazırlanmasında bu prensibi daima göz önünde tutmak gerekmektedir.

Rokeach (1973, 1979, 1984) ve Scott (1965) dini, bir değer olarak ölçtüler. Rokeach subjectif olarak geniş bir araştırma örneğini tetkik etti ve kendi yararlı ve gerçek değerlerini buradan elde etti. Bunlardan birisi "salvation" 'kurtuluş' tur ki, (O konservatif ve ferdi eğilimli dindarlık tipini içermesine rağmen) dini temsil için kullanılmıştır. Scott, kolej öğrencilerinin hangi çeşit dînî bir değere sahip olduklarını tesbit için ampirik bir metot kullandı. Onun ölçedi, Rokeach'inkinden daha geniş bir şekilde dini tanımladı, hatta tutumdan ziyade değerleri ölçtü. Rokeach'yn örneğinde din önemli bir *değer*, ve Scott'un örneğinde ise din, *bir kimsenin hayranlık duyduğu bir şey* olarak tanımlandı. Rokeach'ın ölçeğiyle önemli miktarda çalışma yapıldı ve böylece her çalışma dinin ayrı bir yönüyle ilgili veriler elde etti.

Sosyal Tutumlar ve Davranışlar

Bir araştırma, dini diğer sosyal-psikolojik değişkenler çerçevesinde ele almıştır. Oldukça köklü bir gelenek de dinin de içerisinde olduğu bir çok sosyal tutumun boyutunu ele aldı. Ferguson (1939) bu geleneğin ilk kişilerinden birisidir. Eysenck (1953 bölüm 10), Wilson (1973) ve Kerlinger (1984) onu takip ettiler. Bunların çalışmalarının sonucu şu oldu ki, din genelde ikinci dereceden "conservative" muhafazakar faktörlerden birisi idi ve muhafazakarlık, geleneksel demokratik kültürü destekleyip, sosyalist/komünist kültüre karşı geliyor olarak görülmüştü. Buna rağmen, bu çalışmalar, ne dini ne de muhafazakarlığı birini diğerinin yerinde kullanmadılar.

Hatta sosyal psikologlar, cinsel ilişki konusunu çalışırken, çoğu kez dini, merkezî olmayan bir değişken olarak ele alırlar. Cinsel ilişkinin dindar ve dindar olmayan evli çiftlerdeki sıklığının aynı olduğu sonucunu bulmuşlardır. Buna rağmen dindar kişiler arasındaki evlilik öncesi ve sonrası cinsel ilişki oranı ise, dindar olmayan kişilerdekinin yarısı olarak bulunmuştur. (Spilka, 1985a, 60, 264)

Dindarlarla dindar olmayanlar arasındaki büyük bir farklılık da uyuşturucu kullanımında ortaya çıkmıştır. Böylece din, uyuşturucu kullanmama ile tutarlı bir ilişkiye sahip bir faktör olarak kendini göstermiştir (Gorsuch, 1980; Spilka, 1985a, 64, 270). Alkol kullanımında ise, dînî gruplar arasında farklılıklar vardır. Geleneksel olarak alkole karşı olan bütün dînî gruplar dinsiz gruplardan daha az alkol kullanmaktadırlar. Kesinlikle alkol kullananlardan ise bunu dindarlar dinsiz olanlardan daha az suistimal etmektedirler. [Bunun aksini isbatlayacak hiçbir yeni araştırma yapılmamıştır, hatta denekler, belli metodlarla aynı organizasyonlar tarafından tesbit edilip aynı ölçekler kullanılarak analiz edilmelerine rağmen (Gorsuch, 1976)].

Eleştiri

Yukarıda sözü edilen birçok alanda, din merkez olmayan değişken olarak görüldü. Thurstone ve Fishbein'in dini, tutum ölçekleri araştırmalarında kullanmalarına rağmen din ilkel bir (primitive) seviyede ölçüldü. Dindarlığın ölçülmesinde tek bir madde olarak ya dînî üyelik veya dînî tercih kullanıldı.² Gerçek şu ki, bu gibi ölçümler davranışlarda imanlarını red edip dindarlıkta aktif olmayanlar ile dînî olarak aktif olup dindarlıklarında biraz daha az duyarlı olanları aynı katagoriye koydu. (Bir çok farklı maddelerden

2- Burada yazar, dindarlığın ölçülmesinde sadece tek cümleler kullanıldı, demek istiyor. Yani inanıyor musun, inanmıyor musun veya herhangi bir dinin üyesimisin dedil misin ? gibi.

oluşan ölçekleri kullanan araştırmalar ise göstermektedir ki bu değişkenler gerçekten zayıftır). Normal ölçümlere rağmen, hala seksüel davranış ve büyük orandaki suistimal gibi alanlarda büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Dinin odak olmayan değişken olarak ele alınan çalışmalarda daha iyi ölçümler yapmak mümkündür. İki veya üç maddeli ölçekler mesela, kiliseye devam ve dîni tercih gibi, gerçekten daha doğru güvenilir ölçümler verebilir ki data toplamada ve analiz etmede fazladan bir masrafa da sebep olamaz. (bak Gorsuch & Mc Farlan, 1972, bu gibi örnek metodlar için).

Diğer birtakım araştırmalar, dini daima bağımlı bir değişken olarak ele aldıklarından, temelde eksiklikleri mevcuttur. Elbette, gerçek şu ki dinin temelde bağımlı değişken olarak ele alınması, araştırmaların doğrudan dinle ilgili birtakım hipotezlere sahip olmadıklarını göstermektedir. Bundan dolayı da bu çalışmalara başlamadan dini de önemli bir faktör olarak ele almanın da bir anlamı yoktur. Ne yazık ki, din ampirik olarak genel bir değişken olmasına rağmen, yine de araştırmacılar onu önemli bir konu olarak ele almamışlardır. Mesela, Gorsuch & Butler (1976) geniş ölçüdeki suistimali tanıtmaya çalıştıklarında, din ile diğer olaylar arasında tutarlı ve güçlü bir orantı kurdular. Dinin araştırmalarda bulunmuş en önemli bir etken olarak ortaya çıkması nadir bir olay değildir. Buna rağmen hem tartışma hem de özet bölümünde buna yer verilmemiştir. O zamanlar yalnızca tek bir araştırma dini konu edinemezdi. Tutarlı ve etken bir sebep olarak ortaya çıkan bir değişken, elbette tartışma ve yeni bir araştırma için odak noktası olmalıdır. Buna rağmen dine, uyuşturucu kullanımıyla ilgili araştırmalarda, Din Psikolojisi alanında yapılan nadir makalelerin dışında (Perkins, 1985), hala yer verilmemektedir (Gorsuch, 1980).

3-AKTİF ARAŞTIRMA ALANLARI

Dinin Tabiatı

Dini merkezde bağımlı bir değişken olarak ele alan çalışmaların ölçek bulmada küçük bir problemi vardır. Birçok aday arasından seçim yapma yerine Chave (1939) Thurstone'nin çalışmasını, 52 farklı dîni görünümün ölçümlerini yayınlayarak genişletti. Strommen (1972) her dîni kavramı temsil eden 78 farklı ölçek yayınladı. Diğer araştırmacılar daha önce bu hususta faktör analiz yolu ile ilk adımı atmışlardı. Buna ilaveten belli araştırmalara has ölçekler vardır, mesela Allah tasavvurunun analizi gibi. Bu ölçeklerin belli ölçüde güvenilirlik ve geçerliliğe sahip oldukları isbatlanmıştır (Gorsuch, 1984).

Dinin, birbirleriyle ilişkisi olan çok yönlü olarak görülmesinden ziyade, dinin evrensel bir tanımının yapılması hususunda Din Psikolojisinin ufak bir problemi olmuştur. Dinin yapılan araştırmalar doğrultusunda ölçümler için daha ziyade tartışmalı olan yönleri seçilmektedir. Böylece, okuyucu sonuçların dinin diğer spesifik tanımlarına şamil kılındığını zannetmemelidir.

Genellikle, dinle ilgili ölçeklerin birbirleri arasında korrelasyonları yapılmaktadır, ve bazılarının daha ileri araştırma maksatları için birbirleri arasında değişebilirlikleri göz önünde tutulmaktadır. Fakat, bir araştırmacı daha spesifik ölçüde verilere ihtiyaç duyabilir ve dindarlığın farklı yönlerini tesbit için birbirleri arasında ortak bir ilişkiye sahip olan genel dinle ilgili ölçekleri kullanabilirler. Böylece, ortaya normal geleneksel Hristiyanlıktan farklı olan muhafazakarlık/fundamentizm gibi dindarlık anlayışı ortaya çıkmaktadır. Böylece, ayrı bir ferdleşme faktörü resmi dine karşı hazır olarak ortaya çıkar.

Şimdiye kadar en çok kullanılan dinli ilgili tanımlar, Allport tarafından ortaya atılmış olan, içedönük (intrinsic, I) ve dışa dönük (extrinsic, E) kavramlarıdır. Allport içedönük dindarlığı, insanın kendi öz amacı için hizmet eden din olarak tanımladı, mesela, kurtuluşa, huzura ileten değerler gibi. Dışa yönelik dindarlık ise diğer gaye ve ihtiyaçlar için kullanılır, mesela, bir şeyi elde etmek için kullanılan bir değer gibi. Bu terimlerin kullanımındaki tanımlar Allport & Ross (1967) tarafından yapılmış ve genellikle kullanışlı bir ölçek olduğu ortaya çıkmıştır.

Arasıra kullanılan ölçme teknikleri yaklaşımları daha çok dînî inanç alanına uygulanmaktadır. Dinlerin çoğu dînî doğruları anlatma gerçeğine rağmen, din, psikologlar tarafından genelde motivasyonel olarak görülmektedir. Cattell (Cattell & Child, 1975) dînî ihtiyaçlar üzerine temellenmiş bir duygu olarak görür ki, bu ihtiyaçlar dînî aktiviteler yardımıyla tatmin olurlar. Spiro da (1966) dînî, aktivitelerle tatmin olan ihtiyaçlar üzerine temellendirir. Din psikologları dînî, tutumsal ölçümler anlamında tasavvur etmektedirler. Buna rağmen, şu da bir gerçektir ki, birçok dînî lider, dînî dünya gerçeğinin anlaşılması üzerine temellenmiş olarak görürler. Çünkü, inançlar birçok dînî liderin düşüncesinde eleştirel olarak yer almaktadır. Bu da göstermektedir ki, özellikle din psikolojisi içerisinde daha ileri bir gelişme olarak dînî inançları araştırmak yararlı görülmektedir.

Dînî Tecrübe ve Mistisizm

Kişisel dînî tecrübeler yüce bir varlıkla karşı karşıya gelmeyi içerir, ve hatta belki mistik tecrübe ile ilgili kriterleri de içerisine alabilir [(belki bu harika (noetic), tanımlanmaz (ineffable) kutsal (holy), olumlu (positive) ve

mantık dışı (paradoxical)] (Hood, 1973). Bu çeşit tecrübelerle götürülen bazı faktörler bir yandan kişisel tatminsizlik ve onun tatminini, diğer yünden de durumsal faktörleri içerir. Durumsal faktörler, dîni semboller ve tasavvurî veya birisiyle harika bir durumda karşılaşılana olağanüstü hal olabilir. Mesela, halk umulmadık kadar kolay veya zor şeylerle karşılaştıklarında bazı mistik tecrübeleri yaşarlar. Hood (Spilka, 1985a) bölüm 7 ve 8) de bu alandaki araştırmaları özetlemektedir.

Dîni Gelişme

Bazı dîni gelişme teorileri tek başlarına sınırlı olsalar bile, ilgi odağı olmaya devam etmektedirler. Teorik yaklaşımlar yansıtma (projection), toplumsallaşma (socialisation) ve bilişsel (cognitive) gelişim teorilerini içerisine alır.

Yansıtma teorileri prensip olarak, Tanrı ve aile (anne-baba) kavramları kullanılarak yapılan araştırmalara temel teşkil ederler. Bu, araştırma yolu iki sebepten dolayı önemsiz sonuçlar ortaya koymuştur. Birincisi, orantılar (Tanrı kavramı ile anne-baba kavramı arasındaki) istatistikî olarak güvenilir olsalar bile düşük olmuştur ve ikinci olarak ta metodolojik olarak problemi vardır. İyilik ve güzelliği gösteren kavramların tanımları Tanrı ve ebeveyn için birbirlerine çok yakınlık arz ederler. İyi anne-baba kavramı ile Tanrı kavramı arasındaki bağlantı sun'idir. Genel bir alan içerisinde herhangi iki eleman ki her ikisinde aynı iyilik kriterine sahiptir, tanımda aralarında bir orantı olacaktır (Spilka, 1985a; 80-82) bu yorum Schoenfeld (1987) tarafından onaylanmaktadır. Kirkpatrick (1986a) benim de katıldığım şekliyle, yansıtma teorilerinin çok zayıf tanımlandığını araştırma için uygun olmayan teorik temeller oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Dîni gelişmeye sosyalleşme bakış açısı, psikolojik alanda başkalarının fert üzerine olan etkisini araştırır. Bunlar aile, öğretim ve arkadaş gurubudur. Araştırmalar aile ile çocuğun dine yaklaşımları arasında ilişki bulmaktadır. Mesela, ailenin dine yaklaşımı ile çocuğun dîni okullara gitmesi arasında yüksek oranda bir ilişki vardır. Çocukla arkadaş grupları arasındaki benzerlikte böyledir. Gerçekte, metodolojik olarak çocuğun dindarlığının ailenin dışındaki başka faktörler tarafından etkilendiğini ortaya koymak da zordur. Çocuğun dindarlığı ile dîni okula gitmesi arasındaki ilişki ailenin bu okulu seçmiş olmasından kaynaklanabilir veya çocuğun dindarlığı ile arkadaş grubunun dindarlığı arasındaki ilişki (yine) ailenin belli bir grubu arkadaş seçmedeki baskısından kaynaklanabilir. Böylece bu benzerlikler karşılıklı etkileşimi göstermeyebilir (Bak Spilka, 1985a), bölüm 4).

Bilişsel gelişim yaklaşımları, çocukların, mesela dua, Allah ve tarihsellik düşüncelerinin kendi gelişmelerine paralel olarak geliştiğini anlamak için kullanılmaktadır. Sonuçlar genelde Piage'nin yaklaşımı ile aynıdır. Çocuklar dîni somut olarak görürler, diğer yandan gençler buna daha soyut ve sembolik olarak yaklaşırlar. Bir metodolojik problem bu gelişimi olumsuz etkilemiştir: Dîni gelişim alanındaki çalışmalar münferit ve aralıklı yapılmıştır. Birbirini takip eden ve deneye dayalı araştırmalar yapılan kadar bu alanda ancak az bir ilerleme kaydedilecektir.

Din ve Sosyal Davranış

Dinin önyargıyı (prejudice) veya sosyal davranışı nasıl etkilediği ile ilgili çalışmalar, Butson & Ventis (1982 bölüm 8) ve Spilka (1985 bölüm 11) de özetlenmiştir. Bu alan, önemi toplumla ilgili değişkenlerin çeşitlenen yorumlarıyla gittikçe artan, aktif bir alan olarak devam etmektedir.

Dinle sosyal davranış arasında ilgi kuran araştırma ilk defa azınlık gruplarına karşı önyargı üzerinde odaklandı. Bu araştırma geleneği ikinci dünya savaşından kısa bir süre sonra başladı ve bu alanda Allport ilk defa içedönük/dışadönük dindarlığı dile getirdi. Gorsuch & Aleshire (1979) bu alandaki araştırmaları geniş bir şekilde özetledi.

Sonuçları ise şunlardır:

1-Aktif kilise üyeleri toplumda en az ve aktif olmayan kilise üyeleri ise en fazla önyargıya sahip kimseler arasında yer aldılar.

2-Kiliseye gitmek gibi dîni davranışlar, önyargıyla sıkı bir şekilde ilişkilidir. En fazla önyargıya sahip olanlar dinle yüzeysel olarak ilgilenenler ve en az ön yargıda bulunanlar da dinle çok yakından ilgilenenler olarak ortaya çıktı.

3-İçe dönük bir dîni yapıya sahip olanlar belli bir dereceye kadar ön yargısızdırlar, öte yandan dışa dönük dîni yapıya sahip olanlar ise bir dereceye kadar ön yargılı oldukları ortaya çıktı.

Hatta Batson'a göre, (dindarlığın) içe ve dışa dönük yönüne "quest" (tahkik) yönü de eklenebilir (Batson, 1976; Batson & Ventis, 1982). Batson bunu faktör analiz yoluyla ölçmüş ve iç etkileşim (interactional) ölçeği ile E ve I'nin bazı ölçümlerinden farklı bir faktör ortaya koymuştur (Batson & Ventis, 1982, chapter 5). Quest faktörü bazı problemleri de beraberinde getirdi. İç etkileşim, ölçekle ölçüldüğünde güvenilirliği düşük çıkmaktadır. Faktör de sadece bazı değişkenler için uygundur. Mesela, Snook & Gorsuch (1985) 0.2

oranında bir iç tutarlılık güvenilirliğini buldular. Düşük güvenilirlik belki de ölçeğin maddelerinden biri veya ikisi ile ilgili olmasına rağmen, şu bir gerçek ki quest nadiren diğer değişkenlerle düşük seviyede korrelasyona sahiptir. Bu gibi korrelasyon, içetkileşim ölçeğinin her bir maddesi diğer değişkenlerle ilişkilendirilerek devam edilmelidir. Buna rağmen bu nadiren yapılmaktadır. (Batson'un questi faktör ölçeği olarak puanlaması elbette maddelerin alt dallara bölünmesine izin vermemektedir ve bundan dolayı bu tavsiye de edilmez). Yakın dönemde Kojet (1987) gibiler tarafından geliştirilen daha güvenilir ölçekleri kullanan son birkaç çalışma teorik olarak anlamlı sonuç ortaya koymuşlardır.

Dindarlıkla pro-sosyal davranış arasındaki ilişkiyle ilgili olarak ise Batson (1985) literatüre dayanarak belirtmektedir ki (a) dindar kimseler diğer insanlara karşı daha yardımseverdirler (1985, 198) ve (b) daha dindar insanlar, dîni organizasyonlar tarafından temin edilen kurumsal yardım programlarına borçlu olduğunu kabul ederek, (1985, p. 205) diğer insanlara daha çok yardım severdir. Spilka (1985a, p.286) genellikle bununla ittifak halindedir, fakat Spilka işaret etmektedir ki bu çalışmalar tamamen korrelasyoneldir ve böylece karşılıklı bir etkileşme olarak yorumlanamaz.

Din ile pro-sosyal davranış arasındaki ilişkilerin yorumu ile ilgili olarak tartışmalar devam etmektedir. Bu yorumlar genellikle sosyal psikolojinin terimlerini kullanmaktadır ki bu, sosyal psikolojinin hem amelî (operasyonel) tanımları ve hemde yargısal (judgemental) özellikleri vardır. Mesela, bir araştırmacı Ash'ın (1951) araştırmasından "comformity" (tasdikleme)nin tanımını alabilir, kendi sahip olduğu algılarına ters olarak diğer birisinin (araştırmacının yardımcısı) tavsiyesini takip eder. Daha sonra bu tanım dindarlıkla yardımseverlik konusunda yapılacak araştırmalardaki bulguların yorumunda kullanılabilir. Bu bulgu belki de Darley & Batson (1973)'un tavsiye ettiği gibi, diğerine yardım etmeyen dindar kimse ikiye ayrılabilir. Birincisi, yardıma ihtiyacı olan kişiyi (deneycinin yardımcısı) işitip de ona yardım etmeyen kişi. Bu, yardıma ihtiyacı olan kişinin, dindar nazarında, acele bir yardıma ihtiyacı olmadığını gösterir. İkincisi de yardımcının (deney altındaki kişi) ifadesine rağmen durumla ilgili olarak kendi algısını kullanır ve yardım etmede kararlılık gösterir. Birinci grup daha "tasdikici" olarak yorumlanır. Bu gibi yorumlar Ash'ın çalışmalarında bulunan tasdikleme tanımı ile aynıdır ve Darley & Batson (1973)'un raporuyla da tutarlılık gösterir.

Okuyucular, Darley ve Batson'la başlayan araştırma geleneğinin, belki de daha önce görülmemiş bir çizgiye sahip olduğunu bilmektedirler. Bu alanda hiçbir araştırmacı tasdikciliğin yorumunu kullanmadı. Bunun yerine Batson (Batson & Ventis, 1982; Batson, 1985) sosyal psikoloji literatürünün dışında başka bir terim kullandı. Batson ileri sürmektedir ki, dindar insanlar ihtiyaç içerisinde olduğunu algıladıkları insana, bu kimse yardıma muhtaç

olduğunu inkar etse bile, yardım etmek için sosyal olarak arzu edilebilen tarzda karşılık verirler. Yardımı sevmeyenler için tasdikçilik yorumu Batson tarafından önemli görülmemiştir. Ben bunu yukarıda bu yorumun uygun olduğuna inandığım için değil daha ziyade "sosyal olarak arzulanan" gibi birden fazla anlam ifade eden terimlerin nasıl uygulanabileceğini göstermek için tavsiye ettim.

Araştırmalar, bazı kimselerin psikolojiden cevap vermesini istediği "din bizim tarafımızdan mıdır değil midir" gibi sorulara cevap vermez. Bu soru saadece, eğer birisi bu "bizim tarafımızda" teriminin ne anlama geldiğini felsefi veya teolojik olarak tanımlarsa, o zaman cevap verilebilir ve daha sonra sonuç genellikle farklı terimlerle iki defa söylenmiş gibi olur. Sonuçların basit izahından daha karmaşık ve yüklü anlamlarının yorumuna kayılırsa o zaman psikolojik bir tartışmadan ziyade felsefi tartışmalara gidilmiş olur.

Batson ve arkadaşları içe dönük olarak motive olmuş dindar kişinin sosyal "socially desirable" sonuçlarla ilgilenip ilgilenmediğini ölçmeye devam ettiler. (bu konudaki çalışmalara genel bir bakış için bakınız Batson, 1985). İçe dönük motivasyonun (I), ferdi olarak rapor edilmiş yardımseverlik davranışlarıyla ilişkili olduğu bulunmuştur, fakat spesifik bir yardımseverlik davranışıyla bir korrelesyonu bulunmamıştır. Bu kabilden olarak, mesela, dindarlık, bir deneyde, denek, birsinin yan bir odada merdivenden düşüp yaralandığını bildiği halde, bu kişiye yardım etme gayreti ile ilişki göstermemiştir (Annis, 1975, 1976). Batson, spesifik bir davranış ile toplu dînî puanlar arasındaki istatistiki olarak zayıf ilişki üzerinde önemle durmaktadır. Yukarıda belirtilen toplu prensiplere rağmen biz o çalışmaları yeniden ele almak zorundayız. Bazan, herhangi bir toplu (aggregated) değişken, ferdi davranışla ilgilidir, çünkü topluluğun seviyesi buna uygun değildir. Böylece, dindarlık ölçüsüyle ferdi davranışı karşılaştıran araştırmaların hepsi dikkate alınmamalıdır ve içe dönük olarak motive olmuş kişinin dile getirdiği farklı tecrübesi farklıdır diye de kullanılmamalıdır. Saadece bu çalışmalar, özel uygun ortamlarda belli değişkenlerle yeniden yapıldığında kesin sonuçlara varılabilir [mesela Fishbein'in (1980) modelini takip ederek] bu başlıkta belli bir sonuç orataya çıkabilir.

Batson tarafından tavsiye edilen ikinci bir delil yolu ise "içe dönük" yapının "sosyal olarak arzulanan" ölçeği ile korrelesyonudur. Buna rağmen Watson (1986) göstermektedir ki bu gibi korrelesyonlar sadece Crowne & Marlowe (1964)'in dindarlıkla ilgili gördükleri "sosyal olarak arzulanan" ölçümlerin hususi bir fonksiyonu olarak görünmektedir. Spilka (1985b) ise "sosyal olarak arzulanan" ile içe dönük dindarlık arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır.

Batson, "sosyal olarak arzulan" ölçeğın verilerini ie dönük olarak motive edilmiş kişilerin sadece önyargıda düşük olduklarını göstermek için kullanmaktadır, nkn bu "sosyal olarak arzulanan Őeydir". Buna rağmen bu yoruma ters düşen deliller de vardır. Gorsuch & Aleshire (1974) bu korrelasyonlarla ilgili çalışmaların daha ileri analizlerini yaptılar ve bununla ilgili iki gerçek ortaya koydular. Birincisi, araştırmanın tarihi - ve bu yıllar 1940 sonlarından 1970'lerin başlarına tekabül eder - bulgularla ilgili değildi. İkincisi, araştırmanın yapıldığı ülkenin bölgesi de yine bulgularla ilgili değildi. Bu gerçekler önemlidir, nkn önyargısız durumların sosyal istekliliğı bu yıllar arasında görülmektedir. 1940'larda ve 1950'lerin başlarında önyargı özellikle güney bölgelerde sosyal olarak hoş görülen Őeydi. Böylece, eğer Batson doğru ise, kiliseye devam durumunu veya diğeri bunun gibi değışkenleri kullanan ilk çalışmalar daha dindar insanların daha önyargılı olduğunu bulması gerekirdi. Buna rağmen, bu böyle olmadı. Mesela, Texas'daki sonuç daha dindar kimselerin daha az önyargılı olduğunu gösterdi.

"Sosyal olarak arzulan"ın "Kime göre ?" oluşu problemine hala cevap bulunamamıştır. Mesela, bütün toplumun değerlerine göre mi yoksa ilişki içerisinde olduğumuz her hangi birisinin değer yargısına göre mi arzulanan harekettir ? Tartışmalar çoğu kez birden çok uygun olan tanımını tavsiye eden teknik literatürü görmezlikten gelmektedir, (Spilke, 1966; Watson, 1986) ve Protestanlar kendileri ve toplum için çok önemli konularda bile "sosyal olarak arzu edilen" den biraz uzaklaşmaktadırlar (Charles & Newcomb, 1958). Batson ve onun arkadaşları lehinde olarak not edilmesi gerekir ki, Batson tartışmanın diğeri yönüyle ilgili önemli delillere işaret ederek, durumun önemli dzeltenlerine de yer vermektedir (Batson, 1985, pp. 204-5). Literatür içerisindeki bu diyalog, "tasdiklilik" ve "sosyal olarak arzulan" gibi terimlerin dinin bilimsel olarak anlaşılmasında yardımlarının az olduğunu göstermektedir. Bunun yerine, bu terimler deneye dayalı konularda değil, daha çok ahlak felsefesinde birtakım tartışmalara katkıda bulunmaktadır.

Kısacası, dinin bir gereği olarak hareket edenler ve ie dönük dindar kimseler bizim toplumumuzda (Hristiyan toplumu) en az önyargılı insanlardır ve diğeri insanlara karşı daha yardımseverdirler. Diğeri taraftan dışa yönelik dindar insanlar ki onlar bazan dînî ibadetlere devam ederler, en çok önyargılı ve diğerilerine az yardım severler arasındadırlar. Bu ikinci grup insanlara kilise az ulaşır ve böylece onlar tutum ve (kilise) davranışlarından dolayı suçlanmaları doğru olmaz. Fakat, her dindar grup ta bu sonuçları kendi kredisi için kullanamaz. Kiliseye katılan insanlara ne olduğu ile ilgili elimizde çok az bilgi vardır ki, biz henüz sosyalleşmiş kimseler mi kiliseye katılmaktadır veya bu insanlar kiliseye katılmanın bir sonucu olarak mı daha sosyal oluyolar konusunu yeterince bilmemektediriz.

Fiziksel ve Zihinsel Sağlık

Çoğu çalışmalar (Comstock & Partridge, 1972) göstermektedir ki, dindar insanlar dindar olamayan insanlardan daha sağlıklıdır ve intihar olayları da dindarlar arasında daha azdır. Bernard Spilka da bu sonucu şu şekilde te'yid etmektedir ki, (yazarla olan şahsi sohbeta göre) dindar insanlar daha az sigara ve alkol kullanmaktadırlar. Bu hususta çok az bir araştırma olmasına rağmen, bu sonuç, yaşlı insanların daha dindar oldukları gerçeği ile de tutarlıdır. Yaşın ilerlemesi dindarlığa sebep olur mu veya dindarlık dinsizliğin yerini mi alıyor (yaş ilerledikçe çok dindarlık az dindarlıkla mı yer değiştiriyor ?) Yaşlıların daha dindar olduğunu gösteren çalışmalar umumîdir ve böylece her iki yorumla da tutarlıdır.

Zihinsel sağlıkla ilgili olarak, araştırmacılar (Batson & Ventis, 1982, bölüm 7; Spilka 1985a, bölüm 12) sonuçların teorik temel eksikliğinden dolayı karışık olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Pozitif zihin sağlığının tanımları farklı farklıdır. Eğer iyi sağlık düşük oranda suç ve öfke ile tanımlanırsa o zaman dindar insanlar zihinsel olarak daha sağlıklı olarak gözükmürler. Fakat, Batson & Ventis (1982)'in işaret ettiği gibi zihinsel sağlığın açık görüşlülük ve esneklik üzerinde odaklanmış olarak ölçülmesi de - mesela, içe dönük kişiliğe sahip olanlar gibi -halkın belirli bir değeri hayli yüksek ölçüde yaşaması gerektiğini gösterir. Şu unutulmamalıdır ki, ideal zihni sağlık psikolojik olduğu kadar da felsefi ve teolojiktir. Bir bilim olarak psikoloji; düşük ölçüdeki öfke açık görüşlülükten daha iyidir, veya bunun tersidir diyemez. Bergin'in tanıtımı (1983) Batson & Ventis (1982) ve Spilka (1985a)'nın tanımları gibi bu alanda okunması gereklidir.

Richardson (1985) "kült"lere katılan kişilerin topluma uymayan insanlar mıdır değil midir hususundaki literatürü özetlemiş ve bu kült'lere katılanların topluma ayak uyduran insanlar olduğu sonucuna varmıştır.

Gerçekten külte katılan kimseler arasında uyuşturucu kullanma ile ilgili hayat tarzını ve kendi kültürümüzle ters düşen normları reddetmiş kimselerin sıklığı bunun tersini tavsiye eder. Külte katılan kimseler zihinsel sağlığın kültürel normlarına doğru değişmektedirler (sık sık da dindarlığın normlarından uzaklaşırlar da).

Atıf (Attribution) Araştırması

Atıf teorisi ile ilgili araştırma Din Psikolojisi içerisinde genel bir akım olarak kabul edildi. Proudfoot & Shaver (1975) ve Spilka (1985c) tarafından yazılan "attribution theory" atıf teorisi üzerine temellenmiş makaleler Din Psikolojisi için temel teşkil ederler. Spilka (1985a)'nın kitabının yaptığı gibi,

maalesef, Şu ana kadar atıf yaklaŐımını kullanan çok az sayıda çalışma tanıtılmıŐtır.

Diğer Araştırma Alanları

Din Psikolojisi alanında bazı kk alanlar tanıtılmaya değerdir. Birincisi, ihtida süreci ile ilgili alıŐmalar. Genel araştırmalar, ihtidanın asıl sebebini, normal yaş süreci olarak ortaya koymalarına rağmen, bu süreci etkileyen diğer faktörler hala çok az anlaŐılabilmıŐtır. Bu alandaki metodolojik problem, seri çalışmalar için uygun denek bulma problemidir. Bu alandaki ideal olan araştırma, ihtidayı tecrübe etsinler veya etmesinler zaman içerisinde denekleri takip eden dizaynları içermelidir. Bu gibi çalışmaların bir seti, ihtidayı ve onun etkilerini doğuran durumları ortaya koyabilir. Buna rağmen, Lovekin & Malony (1977) gibi nadir çalışmalar hariç, bu konuda seri olarak yapılan çalışmalar azdır. Klasik araştırmalar ortaya koymaktadır ki ihtidanın ortalama yaş oranı 12 ile 17 arasındadır. İhtida aniden veya tedrici olabilir ve ani ihtidalar kesin bir duygusal kriz olarak gsterilmıŐtır (Spilka 1985a, bölüm 9).

Diğer bir araştırma akımı da lme karşı olan tutumu inceledi. Bu konuda en iyi araştırma, lme karşı farklı tutum ölçeklerini ve dindarlığın farklı ölçümlerini kullanır. Spilka (1977) ve Cerny & Carter (1977) gibi çalışmalar tipik olarak dışa dönük dindar kimseler (E) arasında ölümlle daha çok ilgilenme ve ie dönük kimseler (I) arasında, özellikle ölümün bir unutuluŐ veya kaybediŐ olarak görülmesine az rastlandı.

Batı kültüründe din, genellikle sosyal kuruluŐlar vasıtasıyla dile getirilir, fakat ilginçtir ki dînî gruplarla ilgili çok az sosyal psikolojik araştırma yapılmıştır. Dînî grupla ilgili en meşhur alıŐma (Festinger 1964) devam ettirilmemiŐ ve sadece bir baŐlangıç olarak kalmıŐtır (Weiser, 974). Buna rağmen, Pargament ve meslektaŐları (Pargamen, 1979) diğer psikolojik faktörlerle de ilişkisini kurarak sinagog ve kiliselerdeki dînî ibadet amaçlı toplantıların psikolojik havasını araŐtırmıŐlardır. Ümit ediyoruz ki bu araştırma daha geniŐletilip tekrar uygulanır.

Sonuç

Psikologlar genellikle, kendi araştırma ve yorumlarını etkileyen aŐırı dînî inanç taraftarı veya aleyhtarı inançlara sahiptirler. Bu gibi inançlar Din Psikolojisinin gerilemesine sebep olmuş olabilir ve bazıları da (inançlar) psikolog tarafından verilerin nasıl yorumlandığını etkileyebilir. En kötü durumlarda, araştırmacılar ya buna önem vermemiŐler veya kendi felsefi

pozisyonlarına uygun yolu tutarak yorumlar yapmak için verileri görmemezlikten gelmişlerdir.

Bu, bütün bilimler için bir problem olmakla birlikte, halkın dine yaklaşımına kişisel olarak bakmak şu anlama gelmektedir ki ferdî yanımlara diğer sahalardan çok bu alanda dikkat edilmelidir. Mesela, Heelas (1985) rasyonel (akılcı) ve irrasyonel (akıl dışı) düşünce arasındaki farka çok açık bir misal verir. Bunun için, Heelas fiziki bir örnek kullanmak zorundadır, konu din olunca, iş daha da zorlaşır, ve bir kimsenin rasyonelliği bir başkası için irrasyonel olabilir. Çok önceleri Thomas Aquinas gerçekten çok akılcı bir kimsenin Allah'ın var olduğu sonucuna varması gerekir fikrindeydi, fakat Aquinas burada kendi rasyonel tanımını kullandı. Psikologlar da psikolog oldukları için bu problemden kaçmadılar.

Collins'in (1986) belirttiği gibi dine karşı tamamen objektif olmak zordur (çünkü diñ kısmen bile olsa tarafsızlığı din aleyhtarı olarak görür). Din Psikolojisi ise, o zaman bilimde tamamen tarafsız olmanın zorluğu hususunda bir örnektir.

Bu tarafsızlığın zorluğu ile ilgili değerlendirmelere bakarak, denebilirki, Din Psikolojisi mümkün değil midir ? 'Evet' demek "bilim sadece tamamen tarafsızlığın sağlandığı bir yerde yapılmalıdır" ı ifade eder. Kuhn (1979)'un gösterdiği gibi çoğu tabiat ilimleri tamam bir objektiflikten uzaktır ve eğer bilim tam bir objektifliği gerektirirse o zaman onlar da bir bilim olarak terkedilmeye muhtaçtırlar.

Böylece, psikoloji bilminin gayesi objektifliği yüceltmektir. Bu ise, her psikoloğun, verileri toplamadan önce varsayım koymak için bir adım atması ve bu yargı kuralları ile teorileri test etmesiyle olur. Bilim adamı değişkenleri açık bir şekilde tarafsız ve tekrar etmeden tanımlamak için bir adım atar. İyi bir bilim açık tanımlamasıyla, araştırma teknikleriyle belli olur ki fazla alternatif tanımlamaları ortadan kaldırır, ve verilerin başka birisinin teorisini tenkit ettiği yerde sebepleri belirtmeye arzulu olur. Bu sebepler elbette, mümkün olduğu kadar güçlü olmalıdır. Bu durum zoraki yeni bir arzudur, hatta James (1902) kendi çağdaş Din Psikolojisi ile pragmatik felsefesini bir araya getirirken bu konuya değindi. (Bununla birlikte James, dindarlığın sonuçlarını değerlendirirken pragmatizmi kullanmasındaki felsefi savunmasını verir). Freud (1927) diğer taraftan, James'ın 25 yıl önce ondan kaçınılması gerektiğini belirtmesine rağmen, kalıtsal hata üzerinde ısrarla durur.

Psikolojide objektifliği teşvik etmek nadiren araştırmacının kişisel ilgi ve değerleri bir bilim olan psikolojinin sahası dışarısında tutulmalıdır anlamına gelmektedir. Gerçekten, bu gibi faktörler, psikoloğun içerisinde çalıştığı sahayı belirler (etkiler) ve iyi teoriler ve hipotezlerin gelişmesine götürür.

Bütün bu elementler bir kimsenin önem verdiği değerleri ve tabiatın gerçeği konusundaki düşünceleri tarafından etkilenir.

Dinle ilgili herhangi bir çalışma, din merkezî bir noktada olmasa bile, dîn üyelik veya tercih ölçülerinden ziyade daha gelişmiş ölçümler kullanması lazımdır. Kiliseye devam etme ölçümlerini, içe dönük ve dışa dönük dindarlık ölçeklerini kullanmak kolaydır. Bunlar dindarlığı ölçmede en asgari standart olmalıdır.

Kullanılan Literatür

Allport, G. W., Ross, J. M. 1976. Personal religious orientation and prejudice. *J of Personal and Social psychology*. 5:432-43.

Annis, L. V. 1975. Study of values as a predictor of helping behaviour. *Psychol. Rep.* 37:717-18.

Annis, L.V. 1976. Emergency helping and religious behaviour. *Psychol. Rep.* 39:151-58.

Argyle, M., Beit-Hallahmi, B. 1975. *The Social Psychology of Religion*. London: Routledge & Kegan Paul. Rev. ed.

Asch, S. E. 1951. Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgement. In *Groups, Leadership and Men*. ed. H. Guetzkow. Pittsburgh: Carnegie.

Baker, M., Gorsuch, D. 1982. Trait anxiety and intrinsic-extrinsic religiousness. *J. Sci. Study. Rel.* 21(2):119-22.

Batson, C. D. 1976. Religion as prosocial agent or double agent. *J. Sci. Study. Rel.* 15:29-45.

Batson, C. D., Naifeh, S.J, Pate, S. 1978. Social desirability, religious orientation, and racial prejudice. *J. Sci. Study Rel.* 17:31-41.

Batson, C. D., Schoenrade, P.A., Pych, V. 1985. Brotherly love or self-concern ? Behavioural consequences of religion. See Brown 1985, pp. 185-208.

Batson, C. D., Ventis, W. L., 1982. *The religious Experience: A social-Psychological Perspective*. New Pork: Oxford Univ. Press.

Beit-Hallahmi, C. B. 1977. Curiosity, doubt, devotion: the beliefs of psychologists and the psychology of Religion. In *Current Perspectives in the Psychology of Religion*, ed. H. N. Malony. pp.381-91. Grand Rapids. Mich. Wm. B. Eerdmans.

Bergin, A. E. 1983. Religiosity and mental health: a critical reevaluation and metaanalysis. *Prof. Psychol: Res. & Pract.* 14:170-84.

Brown, L. B., ed. 1985. *Advances in the psychology of Religion*. Oxford: Pergamon Press.

Capps, D., Rambo, L., Ransohoff, P. 1976. *Psychology of Religion: A Guide to Information Sources*. Detroit: Gale Research.

Cattell, R. B., Child, D. E. 1975. *Motivation and Dynamic Structure*. New York: Wiley.

Cerny, L. J. II, Carter, J. D. 1977. *Death perspectives and religious orientation as a function of Christian faith*. Presented at Ann. Meet. Soc. Sci. Stud. Rel., Chicago.

Charters, W. W. Jr., Newcomb, T. M. 1958. Some attitudinal effects of experimentally increased salience of a membership group. In *Readings in social Psychology*, ed. E. E. Maccoby, T. M. Newcomb, E. L. Hartley, pp. 276-81. New York: Henry Holt. 3rd ed.

Chave, E. J. 1939. *Measure Religion: Fifty-Two Experimental Forms*. Chicago: Univ. Chicago Press.

Collins, G. R. 1986. The Psychology of religion today. *J. Psychol. Christianity* 5:26-30.

Comstock, G. W., Partridge, K. B. 1972. Church attendance and health. *J. Chronic Dis.* 25:665-72.

Crowne, D., Marlowe, D. 1964. *The Approval Motive*. New York: Wiley.

Darley, J., Batson, C. D. 1973. From Jerusalem to Jericho: a study of situational and dispositional variables in helping behaviour. *J. Pers. Soc. Psychol.* 27:100-8.

Donahue, M. J. 1985. Intrinsic and extrinsic religiousness: review and meta-analysis. *J. Pers. Soc. Psychol.* 42:400-19.

- Eysenck, H. J. 1953. *The Structure of Human Personality*. New York: Wiley.
- Ferguson, L. W. 1939. Primary social attitudes. *J. Psychol.* 8:217-23.
- Festinger, J., Riecken, H. W., Schachter, S. 1964. *When Prophecy Fails*. New York: Harper & Row.
- Fishbein, M. 1980. A theory of reason and action; some applications and implications. In *Nebraska Symposium on Motivation, 1979*, ed. M. Page, pp. 65-16. Lincoln, Neb: Univ. Nebraska Press.
- Fishbein, M., Ajzen, I. 1974. Attitudes towards objects as predictors of single and multiple behavioural criteria. *Psychol. Rev.* 81:59-74
- Francis, L. J. 1985. Personality and religion: theory and measurement. See Brown 1985, pp. 171-84.
- Freud, S. 1927. *The Future of an Illusion*. Garden City, NY: Anchor Books. Transl. J. Sterachey, 1961; rev. ed. 1964.
- Gorsuch, R. L. 1976. Religion as a significant predictor of important human behaviour. In *Research in Mental Health and Religious Behaviour*, ed. W. J. Donaldson Jr., pp. 206-21. Atlanta: Psychol. Stud. Inst.
- Gorsuch, R. L. 1980. An interactive, multiple model approach to illicit drug use. In *Theories of Drug Use*, ed. D. J. Lettieri, pp. 18-23, 383-85. Washington, DC: Natl. Inst. Drug Abuse.
- Gorsuch, R. L. 1984. measurement: the boon and bane of investigating religion. *Am. Psychol.* 39:228-36.
- Gorsuch, R. L. 1986. Psychology and religion, beliefs, and values. *J. Psychol. Christianity* 5:38-44.
- Gorsuch, R. L., Aleshire, D. 1974. Christian faith and ethnic prejudice: a review and interpretation of research. *J. Sci. Study Rel.* 13:281-307.
- Gorsuch, R. L., Butler M. 1976. Initial drug abuse: a review of predisposing social psychological factors. *Psychol. Bull.* 81:120-37.
- Gorsuch, R. L., McFarland, S. 1972. Single-vs. Multiple-item scales for measuring religious values. *J. Sci. Study Rel.* 11:53-65.

Gorsuch, R. L., Spilka, B. 1987. *The Varieties* in historical and contemporary contexts. *Contemp. Psychol.* Yn press.

Gorsuch, R. L., Venable, G. D.. 1983. Development of an "age universal" Y-E scale. *J. Sci. Study Rel.* 22:181-87.

Hall, G. S. 1981. The moral and religious training of children and adolescents. *Pedagog. Semin.* 1:196-210.

Hartshorne, H., May, M. A. 1929. *Studies in Service and self-control.* New York: Macmillan.

Heelas, P. 1985. Social anthropology and the psychology of religion. See Brown 1985, pp. 34-51.

Hood, R. W. Jr. 1973. Religious orientation and the experience of transcendence. *J. Sci. Study Rel.* 12:441-48.

James. W. 1902. *Varieties of Religious Experience,* New York: Longmans, Green.

Kerlinger, F. N. 1984, *Liberalism and Conservatism: The Nature and Structure of Social Attitudes.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Kirkpatrick, L. A. 1986a. *Empirical research on images of God: a methodological and conceptual critique.* Presented at Ann. Meet. Soc. Sci. Stud. Rel., Savanna, Georgia.

Kirkpatrick, L. A. 1986b. *Multidimensionality of extrinsic religiousness.* Presented at Ann. Meet. Am. Psychol. Assoc., Washington DC.

Kojetin, B. A., Mc. Yntosh, D. N., Bridges, R. A., Spilka, B. 1987. Quest: constructive search or religious conflict ? *J. Sci. Study Relig.* 26: 111-15.

Kuhn, T. S. 1970. *The Structure of Scientific Revolutions.* Chicago: Univ. Chicago Press. 2nd ed.

Leuba, J. H. 1912. *A Psychological Study of Religion.* New York: Macmillan.

Lovekin, Al, Malony, H. N. 1979. Religious glossolalia: a longitudinal study of personlity changes. *J. Sci. Study relig.* 16:383-93.

Meadow, M. J., Kahoe, R. 1984. *Psychology of Religion: Religion in Individual Lives*. New York: Harper & Row.

Paloutzian, R. F. 1983. *Invitation to the Psychology of Religion*. New York: Scott Foresman.

Pargament, K. Y., Brannick, M., Adamakos, H., Ensing, D., Kelemen, M. L., Warren, R., et al. 1987. Indiscriminate proreligiousness: conceptualization and measurement. *J. Sci. Study Relig.* 26:182-200.

Pargament, K. I., Tyler, F. B., Steele, R. E. 1979. Is Fit it? The relationship between the church/synagogue member Fit and the psychosocial competence of the member. *J. Commun. Psychol.* 7:243-52.

Perkins, H. W. 1985. Religious traditions, parents, and peers as determinants of alcohol and drug use among college students. *Rev. Relig. Res.* 27:15-31.

Proudfoot, W., Shaver, P. 1975. Attribution theory and the psychology of religion. *J. Sci. Study Relig.* 14:317-30.

Richardson, J. T. 1985. Psychological and psychiatric studies of new religions. See Brown 1985, pp 209-23.

Rokeach, M. 1973. *The nature of Human Values*. New York: Free Press.

Rokeach M. 1973. *Understanding Human Values: Individual and Societal*. New York: Free Press.

Rokeach, M. 1984. *The Great American Values Test: Influencing Belief and Behavior through Television*. New York: Free Press.

Rubic, R. 1985. How introductory psychology textbooks treat religion. *J. Am. sci. Affil.* 37:180-82.

Rushton, J., Brainerd, C., Pressley, N. 1983. Behavioral development and construct validation: the principle of aggregation. *Psychol. bull.* 94:18-38

Schoenfeld, E. 1987. Images of God and man: an exploratory study. *Rev. Relig. Res.* 28:224-235.

Scott, W. A. 1965. *Values and Organizations: A study of Fraternities and Sororities*. Chicago: Rand McNally.

Sexton, V. S. 1986. Psychology of religion: some accomplishments and challenges. *J. Psychol. Christianity* 5:79-83.

Snook, S. C., Gorsuch, R. L. 1985. *Religious orientation and racial prejudice in South Africa*. Presented at Ann. Meet. Am. Psychol. Assoc., 93rd, Los Angeles.

Spilka, B., Hood, R. W. Jr., Gorsuch, R. L. 1985a. *The psychology of Religion: An Empirical Approach*. Englewood Cliffs., NJ: Prentice-Hall.

Spilka, B., Horn, J., Langenderfer, L. 1966. Social desirabilities among measures of social desirability. *Educ. Psychol. Meas.* 16:111-20.

Spilka, B., Kojetin, B. A., McIntosh, D. 1985b. Forms and measures of personal faith: questions, correlates, and distinctions. *J. Sci. Study. Relig.* 24:437-42.

Spilka, B., Shaver, P., Kirkpatrick, L. A. 1985c. A general attribution theory for the psychology of religion. *J. Sci. Study Relig.* 24:1-20.

Spilka, B., Stout, L., Minton, B., Sizemore, D. 1977. Death and personal faith: a psychometric investigation. *J. Sci. Study Relig.* 16:169-78.

Spiro, M. 1966. Religion: problems of definition and explanation. In *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. M. Batton, pp. 85-126. London: Tavistock.

Starbuck, E. 1899. *The Psychology of Religion*. New York: Charles Scribner's Sons.

Strommen, M. P., Brekke, M. L., Underwager, R. C., Johnson, A. L. 1972. *A Study of Generations*. Minneapolis: Augsburg.

Summerlin, F. A., ed. 1980. *Religion and Mental Health: A Bibliography*. Brockville, Md: Natl. Inst. Mental Health. US Dept. Health and Human Serv.

Thomas, C. B. Jr. 1985. Clergy in racial controversy: a replication of the Campbell and Pettigrew study. *Rev. Relig. Res.* 26:379-90.

Thustone, L. L., Chave, E. J. 1929. *The Measurement of Attitude*. Chicago: Univ. Chicago Press.

Vande Kemp, H. 1984. *Psychology and Theology in Western Thought 1672-1965: A Historical and Annotated Bibliography*. Millwood, NY: Kras Int. Publ.

Watson, P. J., Morris, R. J., Foster, J. E., Hood, R. W. Jr. 1986. Religiosity and social desirability. *J. Sci Study Relig.* 25:215-32.

Weiser, N. 1974. The effect of prophetic disconfirmation of the committee. *Rev. Relig. Res.* 16:19-30.

Wilson, G. D., ed. 1973. *The Psychology of Conservatism*. New York: Academic.